

УДК 332.146(477.46)

Горяна І.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаського державного технологічного університету***Бурцева Т.І.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаського державного технологічного університету*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЧЕРКАСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНА ДИНАМІКА

DEVELOPMENT TRENDS OF CHERKASY REGION AND ITS TRANSFORMATION DYNAMICS

АНОТАЦІЯ

В статті проведено аналіз взаємодії соціальних, економічних та природних явищ і процесів. Досліджено динаміку основних показників соціально-економічного розвитку. Розглянуто структуру промисловості Черкаського регіону, структуру посівних площ основних сільськогосподарських культур, а також основні показники техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Ключові слова: регіон, сталий розвиток, промислова політика Черкаського регіону, соціально-економічний розвиток регіону.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен анализ взаимодействия социальных, экономических и природных явлений и процессов. Исследована динамика основных показателей социально-экономического развития. Рассмотрена структура промышленности Черкасского региона, структуру посевных площадей основных сельскохозяйственных культур, а также основные показатели техногенной нагрузки на окружающую среду.

Ключевые слова: регион, устойчивое развитие, промышленная политика Черкасского региона, социально-экономическое развитие региона.

ANNOTATION

The interaction between social, economic and natural events and processes are analyzed in the article. The dynamics of the main indicators of socio-economic development are investigated. The structure of Cherkassy region industry, the structure of major crops acreage, as well as key indicators of environmental footprint are considered.

Keywords: region, sustainable development, industrial policy of Cherkasy region, socio-economic development of a region.

Постановка проблеми. Сформовані на сучасному етапі соціально-економічні реалії розвитку обумовлені глибокими трансформаційними процесами в усіх сферах життєдіяльності країни. Значна диференціація соціально-економічного стану регіонів і неефективність використання наявного потенціалу актуалізували необхідність пошуку нових, більш дієвих інструментів подолання кризових тенденцій при переході до нової рівноважної соціо-еколого-економічної моделі сталого розвитку.

Необхідність успішного розв'язання теоретичних та практичних питань забезпечення сталого розвитку регіону, акцентування на екологічній, соціальній та економічній складовій цього процесу з метою формування ефективних

господарських та управлінських рішень, необхідних для реалізації концепції сталого розвитку Черкаського регіону, обумовили актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У регіональній економіці значна увага завжди приділялась розв'язанню проблем, пов'язаних із взаємодією соціальних, економічних та природних явищ і процесів. Теоретичні основи сталого розвитку суспільних систем різного рівня закладено в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М.В. Багров, О.Г. Білорус, С.Н. Бобильов, Є.М. Борщук, Г.Х. Брунтланд, В.І. Вернадський, Т.П. Галушкіна, В.М. Геєць, М.А. Голубець, А.А. Гор, В.І. Данилов-Данильян, Л.С. Гринів, М.З. Згуровський, Б.А. Карпінський, В.П. Кухар, Е.М. Лібанова, Л. Г. Мельник та ін. Регіональним аспектам сталого розвитку регіонів України присвятили свої праці І.О. Александров, В.Б. Артеменко, І.К. Бистряков, Б.В. Буркинський, І.М. Вахович, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Л.В. Жарова, О.В. Коломицева, І.С. Кондіус, В. С. Кравців, С.А. Лісовський, Л.Ц. Масловська, О.М. Невелєв, Л.М. Немець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах активного включення України до світових процесів глобалізації та регіоналізації особливої уваги набувають регіональні аспекти сталого розвитку на основі структурних зрушень галузевої, просторової та функціональної систем, відновлення й зміцнення ефективного співробітництва регіонів, раціонального використання економічного, екологічного, соціального, інфраструктурного та інноваційного потенціалів регіону.

Мета статті. Дослідження динаміки основних показників соціально-економічного розвитку, а також розвитку Черкаського регіону та його трансформаційної динаміки.

Виклад основного матеріалу. Здійснення оцінки основних тенденцій соціально-економічного розвитку регіону зумовлює необхідність по-

передньої характеристики Черкаського регіону. За просторовою ознакою досліджувана область знаходиться в центральній частині України, у лісостеповій зоні, та разом із Кіровоградською областю утворює центральний економічний район України. Протяжність Черкаської області становить 20,9 тис. км², що становить 3,46% всієї території України. Основними перевагами такого економіко-географічного розміщення є те, що, по-перше, регіон знаходиться практично на однаковій відстані від усіх інших економічних районів; по-друге, територія області лежить у помірно вологій, теплій та посушливій агрокліматичній зоні, що загалом сприяє розвитку сільського господарства; по-третє, в області один із найкращих в Україні ґрунтових покривів (до 80% території – це родючі чорноземи); по-четверте, через область протікає одна з найпотужніших річок України – Дніпро; по-п'яте, на території Черкаського регіону є родовища лікувальних радонових та інших мінеральних вод та інші корисні копалини.

Регіон – це соціально-економічна просторова цілісність, що характеризується структурою виробництва всіх форм власності, концентрацією населення, робочих місць, духовного життя людини з розрахунку на одиницю простору і часу, має місцеві органи управління своєю територією [1, с. 38].

Аналізуючи динаміку розвитку Черкаського регіону, можна окреслити декілька періодів, кожен із яких вирізняється особливими тенденціями та ключовими проблемами.

1. *Період тривалої соціально-економічної кризи (1991–1999 рр.)* припадає на процеси становлення та розбудови України як молодій незалежній державі. Суттєві трансформації в економіці країни стали наслідком глибокої економічної кризи. У регіоні, як і загалом в Україні, спостерігається від'ємна динаміка валової доданої вартості. Позитивним моментом цього періоду стало формування необхідної юридичної основи для функціонування підприємництва як повноправної форми господарювання. Починаючи з 1991 р., відбувається інтенсивне наростання темпів розвитку підприємницьких структур.

2. *Період позитивної економічної динаміки в економіці регіону (2000–2009 рр.)*, яку в основному досягнуто шляхом активізації сектору виробництва, свідченням чого є значний приріст ВРП, – 329,6% за період та 369% – в розрахунку на особу. З початку періоду незалежності України вперше у 2000 р. відзначено економічне зростання країни. Порівняно з 1999 р. вдається досягнути значного приросту виробничої сфери переважно завдяки легкій промисловості (34,1%), целюлозно-паперовій (56,7%), чорній металургії (11,5%) та хімічній і нафтохімічній промисловості (11,1%).

3. *Кризовий період часу, викликаний світовою фінансовою кризою (з 2010 р. та по цей час)*, підвищив ступінь диспропорцій в структу-

рі економіки України, виявив неспроможність потенціалу країни до нейтралізації наслідків кризи за рахунок низької результативності та ефективності його використання. Так, якщо у 2010 р. порівняно з 2009 р. було досягнуто збільшення виробництва промислової продукції на 33%, то в березні 2011 р. порівняно з березнем 2010 р. спад промислового виробництва становив 17,3%. Серед факторів, які зумовили таку тенденцію, є: зниження купівельної спроможності населення; зростання цін у низці галузей переробної промисловості, що призвело до зростання складових собівартості продукції; обмеження доступу більшості вітчизняних підприємств до кредитних ресурсів; зниження темпів приросту державних інвестицій в інфраструктурні проекти; сповільнення темпів економічного зростання в країнах – основних торговельних партнерах тощо [2, с. 47].

Характеристика соціально-економічного розвитку регіону останніх років дає змогу визначити такі результати: у 2013 р. ключові сегменти реального сектору економіки регіону характеризувалися позитивною динамікою, що вплинуло і на соціальну сферу, характерним для якої стало стабільне зростання середньомісячної заробітної плати та пенсійних виплат.

Найбільш достовірно відображає рівень економічного розвитку регіону валовий регіональний продукт (ВРП) у розрахунку на одну особу. Порівнявши досягнення Черкаського регіону за досліджуваним показником за 2010–2014 рр., виявили, що тенденція розвитку цього показника не має стабільної траєкторії: спостерігаються періоди зниження ВРП у 2010–2011 рр. та 2013–2014 рр. та періоди незначного піднесення у 2012–2013 рр.

Стратегічно важливою складовою розвитку економіки Черкаської області є промисловість, яка забезпечує близько 26% в загальному обсязі валової доданої вартості Черкаського регіону, значну частку надходжень доходів до бюджету та фондів соціального забезпечення.

У промисловості регіону простежується стійка тенденція до зростання за показником реалізованої промислової продукції, починаючи з 2011 р., обсяг якої збільшився у 2012 р. – на 30,9% відносно попереднього періоду, у 2013 р. – на 20,84% до аналогічного показника 2012 р., та у 2014 р. – на 2% порівняно з 2013 р., але в цьому випадку відбувається у фактичних цінах, тобто не враховано ціни попереднього періоду. Фінансові результати діяльності промислових підприємств регіону за період 2011–2014 рр. свідчать про збитковість промислової галузі, діяльність якої була спрямована на виживання та подолання кризових явищ. Близько 40% підприємств регіону є збитковими, що стало основним бар'єром подальшого розвитку, це значить, що без суттєвої державної підтримки відбудеться гальмування промислового виробництва регіону. У Звіті про виконання Програми соціально-економічного

розвитку Черкаської області за 2013 р. було зазначено, що зменшення обсягів промислового виробництва відбулося здебільшого за рахунок спаду в машинобудівній галузі (на 12,9%), причиною чого є зменшення випуску автомобілів на ДП «Автоскладальний завод № 2» ПАТ «Автомобільна компанія «Богдан Моторс» через введення Російською Федерацією утилізаційного збору з автомобілів, які імпортуються, та зменшення попиту на внутрішньому ринку [3; 4, с. 132].

Підкреслимо, що, незважаючи на суттєві перешкоди на шляху розвитку промисловості регіону, які негативно впливають на темпи трансформаційних зрушень, частка промисловості порівняно з іншими видами економічної діяльності Черкаської області є достатньо вагомою, а саме у 2013–2014 рр. вона становила 48,8% від загального обсягу випуску продукції регіону.

Найбільш вагому частку в структурі промислової продукції Черкаського регіону станом на 2014 р. займає виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів (49,1%) і хімічна та нафтохімічна промисловість (19,2%), основною продукцією якої в області є фарби, лаки і лікарські препарати. Найменшою питомою вагою (1%) характеризується добувна промисловість, яка в Черкаській області представлена видобуванням гальки, гравію, щебеню та дробленого каміння [5, с. 375; 6]. Структуру промисловості Черкаського регіону за 2014 р. зображено на рис. 1.

Загалом територіальна структура промисловості регіону є достатньо нерівномірною. Серед міст і районів найбільшу частку реалізованої продукції досліджуваної галузі забезпечує м. Черкаси. Враховуючи наявний потенціал та можливості його реалізації, в області розробляють інструменти сприяння розвитку промисловості.

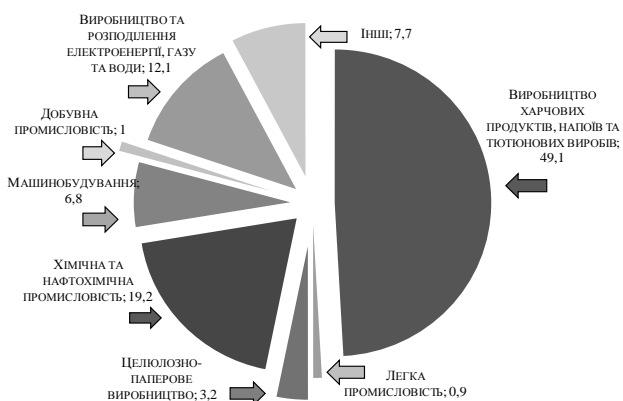

Рис. 1. Структура промисловості Черкаського регіону за 2014 р.

Сучасна промислова політика Черкаського регіону спрямована на поєднання галузевих і регіональних механізмів з метою поширення та оптимізації промислових кластерів, залучення державних і регіональних ресурсів для

промислового розвитку, підтримки у створенні, освоєнні виробництва пріоритетної промислової продукції. У Програмі економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2015 р. основними цілями подальшого розвитку промисловості визначено: модернізацію промислових підприємств та впровадження інноваційних технологій, пріоритетну підтримку галузей з високою часткою доданої вартості, підвищення енергоефективності виробництва, активізацію міжрегіональної співпраці та посилення коопераційних зв'язків [3].

Черкаський регіон в економіці країни продовжує займати міцні позиції як один із провідних виробників сільськогосподарської продукції. Сприятливі природно-економічні передумови господарювання в сільськогосподарському і переробному секторах суспільного виробництва були й залишаються провідними для області.

Черкащина має 1034,4 тис. га земельної площі, 995,9 тис. га (96%) з якої є землями сільськогосподарського призначення. На рис. 2 відображено порівняння зміни структури посівних площ в 2014 р. порівняно з 2000 р.

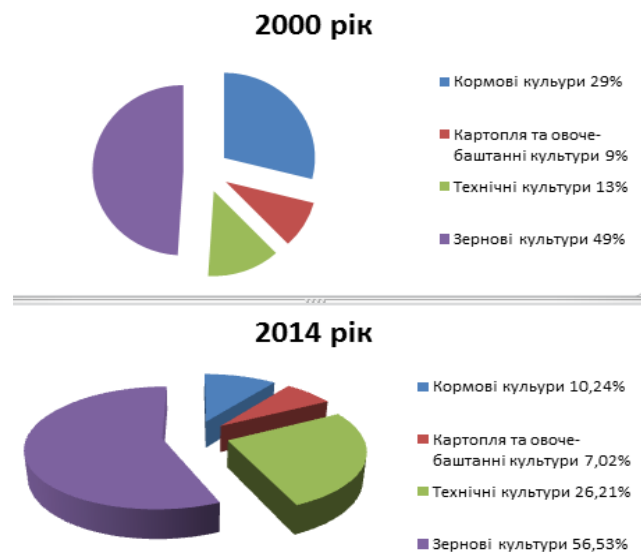

Рис. 2. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур у 2000-2014 рр. (у % до загальної посівної площі)

З рисунка видно, що за 14 років функціонування та розвитку аграрного сектору Черкаського регіону значно змінилася структура його посівних площ. Якщо в 2000 р. під технічні культури (соняшник, ріпак, сою, цукрові фабричні буряки) було виділено 13% посівної площі, то в 2014 р. – 26%; також збільшилася частка земельних угідь під вирощування зернових культур з 49 до 57% у 2014 р. Для таких сільськогосподарських культур, як кормові культури та картопля (включаючи овоче-баштанні культури), у динаміці років було зменшено виділення посівних площ: у 2,9 та 1,3 рази відповідно.

У сільському господарстві Черкаського регіону питома вага якого становить майже 20% у валовій доданій вартості області, у 2013 р. індекс сільськогосподарського виробництва становив 117,6%, у 2014 р. – 96,8% (по Україні – 94,9%). Можна стверджувати, що область продовжує займати міцну позицію як один із провідних сільськогосподарських виробників України. [7, с. 66].

Найбільш потужними районами Черкаської області в розвитку сільськогосподарського виробництва є: Канівський район із часткою сільськогосподарської продукції (21%), Черкаський (7,6%), Чорнобаївський (6,6%), Золотоноський (7,4%), Драбівський (5,2%), усі інші райони з питоמוю вагою менше 5% у загальних обсягах сільськогосподарської продукції регіону.

Аналізуючи валову продукцію сільськогосподарства Черкащини за категоріями господарств, слід зазначити, що частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі продукції в динаміці 2010–2014 р. зростала і на кінець 2014 р. становила 75,4%. Відповідно, частка господарств населення поступово зменшувалася: якщо в 2010 р. вона становила 30,3%, у 2014 р. – 24,6%. У 2014 р. у рослинництві на частку сільськогосподарських підприємств припадало 73,5%, у тваринництві – 78,0%.

У 2013 р. в Черкаському регіоні зібрано понад 3,7 млн. т зернових, що на 48,2% більше порівняно з минулим періодом, це найвищий показник за час існування області, хоча в 2014 р. спостерігалось зменшення виробництва зернових та зернобобових культур на 12%. У тваринництві спостерігається зростання обсягів виробництва м'яса (на 1,2%) і яєць (на 9,6%) порівняно з минулим періодом. Проте поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 3,7% відносно 2012 р. що, відповідно, вплинуло на зменшення виробництва молока (на 4,0%). Також відзначимо скорочення чисельності поголів'я свиней (на 7,8%) та птиці (на 10,3%).

З метою розвитку тваринництва та забезпечення продовольчої безпеки в області реалізуються Програма розвитку молочного скотарства на 2012–2020 рр. та Програма розвитку овочівництва. Розроблено обласну цільову програму «Село Черкащини – 2020», яка дає змогу зосередити увагу влади й значні фінансові ресурси саме на селі, сформувані сприятливе економічне середовище та поліпшити соціальне становище на селі.

Охарактеризувавши основні тенденції соціально-економічних перетворень Черкаського регіону останніх років, виявили, що агропромисловий комплекс є основою продуктивних сил області, відповідає пріоритетам соціально-економічного розвитку держави та визначає особливий статус регіону в економіці країни. Слід зазначити, що Черкаський регіон на початок 2014 р. посідає третє місце по Україні

за обсягами продукції сільського господарства, поступаючись лише Вінницькому та Полтавському регіонам.

Обов'язковою умовою сталого регіонального розвитку є збереження екологічної рівноваги між виробничою та екологічною підсистемами регіону. Розвиток промисловості, сільського і транспортного господарств, нераціональне використання природних ресурсів породжують деградаційні процеси в природі, підвищення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Підвищення ролі екологізації економічного розвитку зумовлює пошук нових технологічних рішень, спрямованих на охорону навколишнього середовища, зменшення шкідливих викидів, раціональне використання природних ресурсів.

Аналіз викидів забруднювальних речовин та діоксину вуглецю в атмосферне повітря за 2011–2014 рр. засвідчив стійку тенденцію до збільшення рівня показника: у 2011 р. – на 8% порівняно з попереднім періодом, у 2012 р. – на 3,5% та у 2014 р. – на 1,1% [8, с. 123; 9, с. 44].

Техногенне навантаження на навколишнє природне середовище та показники витрат на охорону навколишнього середовища мають досить напружену екологічну ситуацію. Також зазначимо, що у 2014 р. 9% підприємств несуть екологічну загрозу, у тому числі 0,8% – це підприємства сільського господарства, 6,2% – промисловості, 1,5% – підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

Висновки. Загалом протягом аналізованого періоду простежуються такі тенденції соціо-економіко-екологічного розвитку Черкаського регіону: наявність потужної індустріально-аграрної сфери; активна участь у національному територіальному поділі праці; паритетність розвитку промислового і агропромислового виробництва; екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва з недосконалою системою землеробства; недостатній розвиток рекреаційного комплексу при досить високому рекреаційному потенціалі; наявність розгалуженої системи транспорту, що має міжнародне значення; недостатній розвиток ринкової, виробничої, соціальної та економічної інфраструктур; застарілість технологій, слабкість інноваційної складової виробництва; недостатня забезпеченість паливно-енергетичними ресурсами; недостатнє використання потужностей сировинної бази.

До сильних сторін економічного розвитку, бізнесу та підприємницького потенціалу у першу чергу належать багатогалузевий господарський комплекс зі значною часткою хімічної промисловості та зростаючою часткою машинобудування, наявність місцевих родовищ корисних копалин. Слабкі сторони регіону полягають у недостатній розвиненості середніх та малих підприємств; повільних змінах економічної структури промислового виробництва; зношеності виробничих засобів та застарілих техно-

логіях; високій затратності та низькій ефективності більшості виробництв; низькому рівні припливу зовнішнього капіталу; недостатньому обсязі інвестицій у високотехнологічні виробництва; високій залежності економіки області від енергетичних ресурсів.

Можливості регіону пов'язуються перш за все з вигідним геополітичним положенням для міжрегіонального співробітництва, зростанням кількості підприємств на інноваційній основі, участю в міжнародних проектах та програмах із європейськими країнами. Реалізація вказаних можливостей потребує підвищення інвестиційної привабливості регіону; поліпшення механізмів регулювання промислового розвитку з використанням методів прямого та непрямого впливу; узгодження функцій державного управління та діяльності місцевих органів виконавчої влади; упровадження диференційованого податкового навантаження суб'єктів господарювання, зниження ризиків вкладення коштів інвесторів у реальний сектор економіки; зменшення частки тіньового сектору економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сталый людський розвиток: забезпечення справедливості: національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань: Вид.-поліграф. центр «Візаві», 2012. – 412 с.
2. Жаліло Я.Ж. Динаміка зростання та ризики нестабільності економіки України в 2008 році / Я. Ж. Жаліло та ін.; за заг. ред. В.Є. Вороніта. – К.: НіСД, 2008. – 108 с.
3. Програма економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oda.ck.ua/docs/prog/soc_econ_rozv.pdf.
4. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: [монографія] / Л.С. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.
5. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік / За ред. В.П. Приймак; відп. за вип. [М.Г. Литвин, А.В. Бабич, Л.В. Януш]. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.
6. http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pub_01141.pdf
7. Статистичний збірник. Регіональний розвиток Черкаської області за 2012 рік / За ред. В.П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 308 с.
8. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т.В. Пепа. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.
9. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав – членів Ради Європи / [В.С. Куйбіда, В.А. Негода, В.В. Толкованов]. – К.: Вид-во «Крамар», 2009. – 170 с.